

TÉR — IDŐ — TÁRSADALOM

*Tóth J. (Szerk.) (1990) MTA Regionális Kutatások Központja,
Pécs, 550 o.*

Manapság ritka dolog, hogy egy szaktudomány ismert reprezentánsai együtt publikálják legújabb kutatási eredményeiket. Az olvasó, ha másért nem, már ezért is izgalommal teli érdeklődéssel veheti kézbe az MTA Regionális Kutatások Központja gondozásában napvilágot látott kötetet, amely egy huszonegy tanulmányból álló válogatás a geográfia és rokontudományai legjelesebb hazai művelőinek tollából. A tanulmánykötet megjelentetéséhez dr. Enyedi György professzor 60. születésnapja szolgáltatót különleges apropót, neki szerettek volna a tanítványok és a pályatársak egy emlékkötettel kedveskedni, hálából a gondoskodó figyelemért és hasznos tanácsokért mellyel a „mester” pályájukon elindította vagy éppen segítette őket.

Nehéz dolog huszonegy eltérő stílusban megírt, eltérő problémával foglalkozó tanulmányt egységes hangvételű köteté formálni, hogy ez mégis sikerült az részint a szerkesztő Tóth József érdeme, másrészt annak is köszönhető, hogy az „Enyedi iskola” tagjainak gondolkodásmódját közismerten a vibráló újatkeresés és a korszerű problémafeltárás hatja át. Lehet sok mindenben vitatkozni a szerzőkkel, egy dolog azonban elvitathatatlan; valamennyien szakterületük egy-egy lényegi problémáját dolgozzák fel tanulmányukban, s teszik ezt szilárd elméleti háttérrel, magas színvonalon.

Lehetetlen volna — már csak a jól ismert terjedelmi korlátok miatt is — a kötetben foglalt valamennyi tanulmánnyal e helyütt részletekbe menően foglalkozni. Ez nem is szándé-

kunk, hiszen bizton állíthatjuk, minden érdeklődő talál majd kedvére valót a kötet sok érdekes írása között. Rövid ismertetésünket inkább figyelemfelkeltésnek, semmint szakmai értékelésnek szántuk, ez utóbbi amúgy is kívül esik kompetenciánkon.

A kötet szerkezetileg hat fejezetre tagolódik, melyek közül az első általános elméleti kérdésekkel foglalkozik. Bevezető tanulmányában Pálné Kovács Ilona a hatalom térbeli dimenzióiról szólva rámutat, hogy a hatalom egyenlőtlen területi megoszlása, valamint az egyenlőtlen területi fejlődés egymást magyarázó tényezők. A hatalom monolit felfogása hazánkban, vagyis az egyetlen vagy legalábbis nagyon kevés centrumból való működtetése, perifériává degradálta az egész vidéket. Annak érdekében, hogy a fennálló ellentmondások feloldhatók legyenek, szükséges a lokalitás erősítése, s a regionális területi érdekeknek meg kell jelenniük az országos döntési folyamatokban.

A helyi településpolitika földrajzi megközelítéséről értekezik tanulmányában Mészáros Rezső, aki szerint ez ideig nem történt meg kellő mértékben és mélységben a helyi településpolitika tartalmának meghatározása, és a területi politikához való viszonyának kialakítása. A tanulmány ehhez a kérdéshez szolgáltat elméleti háttérrel, melyben a szerző leírja a helyi településpolitika felépítésének egy lehetséges modelljét is. A következő tanulmány a napjainkban oly divatos innovációkutatáshoz nyújt értékes adalékot. A szerző, Rechnitzer János, áttekintést ad a témában eddig megje-

lent legfontosabb hazai és nemzetközi publikációkról, az innovációk térbeli terjedésének vizsgálatával felszínre került elméleti problémákról, valamint módszertani korlátokról.

A második fejezet történeti földrajzi aspektusú tanulmányokat tartalmaz, s minthogy e vonatkozásban (is) jelentős adóssága van a honi geográfiának, csak üdvözölhetjük a négy szerző tiszteletreméltó erőfeszítését. A recenzor nem titkolt magánvéleménye szerint ez a kötet egyik legszínvonalasabb, s egyben legnagyobb szakmai élményt nyújtó fejezete. Novák László egy, a szakirodalomban eddig meglehetősen negligált témával, az Alföld településnéprajzával foglalkozik. A közhiedelemmel ellentétben a településnéprajz nem egyes települések néprajzi leírását adja, hanem a települések fejlődésének társadalmi-gazdasági egységben történő vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A szerző konkrét vizsgálatai az Alföld település-néprajzára vonatkoznak, melyen belül több fejlődési típust határol le. Beluszky Pál a századforduló Magyarországnak városhálózatáról értekezve arra keres választ, hogy a termelőerőknek a feudális keretek széttörése (1848) nyomán megindult igen gyors fejlődése milyen kihívást jelentett a kor városhálózatára, s milyen átrendeződések zajlottak le a városhierarchián belül a századfordulót megelőzően. A szerző funkcionális várostipizálása, valamint az ennek során alkalmazott módszer példaértékű. Szintén ehhez a témához kapcsolódik, igaz más megközelítésben, Timár Lajos tanulmánya is, melyben a magyar városok két világháború közötti gazdasági életét jellemzi. Az I. világháború után az ország megcsonkítása a legvagyonosabb elittel rendelkező vidéki centrumoktól fosztotta meg hazánkat. A tőke túlzott mértékű budapesti koncentrációja a két világháború közötti időszakban tovább fokozódott, s ez leginkább a főváros és a vidéki városok eltérő társadalmi struktúrájában került a felszínre. A

fejezet befejező tanulmányában Hajdú Zoltán a magyar településpolitika „szocialista” modelljének kialakítását elemzi mélyrehatóan. Mint ismeretes, 1949-től kezdődően a tanácsrendszer létrehozásával Magyarország szinte minden tekintetben honosította a szovjet gazdaság- és társadalomszervezés modelljét. Ehhez ideológiai alapot a társadalmi és területi munkamegosztásról vallott torz sztálini felfogás jelentett, amely koncepcionálisan egészen a legutóbbi időkig rányomta bélyegét a szocialista Magyarország településpolitikájára, terület- és településfejlesztési gyakorlatára.

A következő fejezet országos dimenziójú elemzéseket fog egy csokorba. Barta Györgyi tanulmányában annak az izgalmas kérdésnek ered a nyomába, hogy beszélhetünk-e centrum-periféria viszonyok létezéséről, sőt erősödő folyamatáról Magyarországon. A hazai iparvállalatok szervezeti változásait és ezek területi kihatásait elemezve Barta Györgyi megállapítja, hogy hazánkban létrejöttek a centrum-periféria kapcsolatok kialakításának feltételei, sőt egyre több jel utal arra, hogy már élnek és egyre erősödnek ezek a viszonyok. Vuics Tibor a hazai agrárcentrumoknak a társadalmi környezetre kifejtett hatását értékeli. Agrárcentrumaink sokoldalú településfejlesztő hatását elemezve a szerző rámutat, hogy az általuk végrehajtott infrastrukturális és szociális beruházások nagyban növelték a székelytelepülések és vonzáskörzetük népességmegtartó képességét, bizonyítván, hogy nem csupán az ipar képes dinamizmust hozni a falusi települések életébe. Berényi István azt vizsgálja tanulmányában, hogy az elmúlt negyven esztendő szocialista városfejlesztési gyakorlatának eredményeként a lakófunkció fejlődésének mely fázisába jutott el az öt vidéki nagyvárosunk, illetve ennek milyen társadalmi szegregációs, településszerkezeti konzekvenciái ismerhetők fel. Nemkevesébe

érdekfeszítő Tóth József tanulmánya is, melyben a tudományos minősítéssel rendelkezők születési, valamint lakó- és munkahelyeinek területi megoszlását vizsgálja. Képies hasonlaltal élve a téma már régóta az utcán hevert, s a szerző érdeme, hogy felemelte és mélységében elénk tárta. Mindenesetre sok érdekes, helyenként meghökkenítő adalékot kaphatunk a szellemi tőke hazai koncentrációjával kapcsolatosan.

Az országos szintű elemzések után az aprófalvak fejlődési-fejlesztési problémáiról olvashatunk három tanulmányt. Ezek ráébredhetnek bennünket arra, hogy noha a téma — nem utolsó sorban az ünnevelt jóvoltából — már régóta a tudományos érdeklődés homlokterében áll, azért akadnak még fehér foltok szép számmal. Kovács Katalin az 1945 előtt ill. után az aprófalvas térségekben lezajlott társadalmi folyamatokat elemzi statisztikai idősorok segítségével. A szerző meglátása szerint az aprófalvak durva és szándékos proletarizálása a hetvenes évek derekára visszafordíthatatlan kontraszelektációs mozgásokat eredményezett, melynek egyik tünete az aprófalvak elnéptelenedése. Szintén az aprófalvak kérdéséhez szól hozzá Sikos T. Tamás tanulmánya, melyben a szerző a lakossági infrastruktúra és kommunális ellátottság színvonalát vizsgálja. Végül Kovács Kata tollából olvashatunk egy tanulmányt, A vonal alatt címmel. Ebben a szerző arra keresi a választ, hogy milyen reális esélyei vannak a Baranya megyei aprófalvaknak a túlélésre.

Az Alföld fejlesztési kérdéseivel foglalkozik az ötödik fejezet. Becsei József dolgozatában az alföldi tanyarendszer népességének 1949 és 1980 között lezajlott belső átstrukturálódási folyamatát, a tanyák funkcióinak és térbeli kapcsolatainak a változását vizsgálja. A szerző a tanyafunkciók sokszínűségét elemezve megállapítja, hogy a tanyák és más szóróvány települések olyan mozgékony települési

formát képeznek, amely képes alkalmazkodni a változó gazdálkodási szabályozáshoz, a modern kor nyújtotta feltételekhez. Csatári Bálint egy alföldi táj, a Kiskunság másfél száz éves településfejlődését elemezve arra keresi a választ, hogy az itt feltárt jellegzetességek és sajátosságok mennyiben illeszthetők az urbanizáció globális ciklusaihoz. Hajnal Béla Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felzárkózási esélyeiről értekezve arra világít rá, hogy az elmúlt évtizedek nivellációs területfejlesztési politikája ellenére Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és az ország más megyéi között ma több tekintetben legalább akkorák a különbségek, mint évtizedekkel ezelőtt. Szintén ehhez a tájhoz kötődik Eke Pálné tanulmánya, aki Szabolcs-Szatmár-Bereg megye országhatár menti területeinek 1945 utáni népesedési folyamatait vizsgálja. A szerző megállapítása szerint ezeken a területeken évszázados hagyományai vannak a megyén kívülre vándorlásnak, ami mélyen beépült a helyi szokásrendszerbe. Ennek eredményeként a népességlelesleg úgy csapódott le, hogy közben nem deformálta a falvak demográfiai szerkezetét.

A tanulmánykötet utolsó fejezete három esettanulmányt ölel fel, tovább színesítve a válogatást. Bodnár László tanulmányában Heves megye történelmi borvidékein a szőlő és borértékesítés gondjait elemzi, míg Süli-Zakar István a több szempontból is periférikus helyzetű Komádi társadalomföldrajzi képével ismertet meg bennünket. A kötet zárótanulmányában Aubert Antal egy törpefalú, Kisúj-bánya, funkcionális megújulásának példa értékű esetét vázolja fel. A kötet az ünnevelt életrajzával és szakirodalmi munkásságának bibliográfiájával zárul.

Csak gratulálni tudunk a szerkesztő és a népes szerzőgárda teljesítményéhez, akiknek értékes kézikönyvet sikerült összeállítaniuk a rendelkezésre álló rövid idő és a sok szerző jelentette technikai nehézségek ellenére. A kö-

tetben szereplő tanulmányok javarésze már készen állt az 1989-es fordulatot megelőzően, ennek ellenére aktualitásukból semmit sem veszítve feleletet adnak napjaink nagy társadalmi mozgásának számos kérdésére. Ezért is

ajánljuk e kötetet minden, társadalmi és politikai kérdések iránt érdeklődő olvasó szíves figyelmébe.

Kovács Zoltán